

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
	שיחה ראשונה
15	'ויגדל מאוד מן המלאכים כאשר השם אשר נחלו יקר הוא משלהם' (אל העברים א 4): ישוע מול המלאכים
	שיחה שנייה
65	'לכן כמאמר רוח הקודש: "היום אם בקולו תשמעו"' (אל העברים ג 7): השיח עם המקרא
	שיחה שלישית
87	'כי כבוד גדול ממשה נחל זה כאשר בונה הבית חשוב יותר מן הבית' (אל העברים ג 3): ישוע מול משה
	שיחה רביעית
111	'מי אפוא אלה אשר שמעו ויריבו הלא כל יוצאי מצרים [...] על כן נירא [...] פן ייראה איש מכם מאחר פעמיו' (אל העברים ג 16, ד 1): יציאת מצרים והמסע של חסידי ישוע

שיחה חמישית

'כי האמונה היא חוסן הביטחון במקווה והוכחת דברים לא נראים' (אל העברים יא 1): שרשרת גיבורי האמונה המקראיים והבתר-מקראיים

139

שיחה שישית

'אשר בא שמה ישוע העובר לפנינו ויהי כוהן גדול לעולם על דברתי מלכי-צדק' (אל העברים ו 20): דמותו של מלכי-צדק במקרא, ביהדות בית שני ובאיגרת

191

שיחה שביעית

'כי המשיח לא בא אל הקודש הנעשה בידי אדם שהוא רק דמות האמתי כי אם בא אל עצם השמים לראות עתה בעדנו את פני האלוהים' (אל העברים ט 24): היחס למשכן ולבית המקדש בירושלים

227

שיחה שמינית

'לכן ראו פן תמאנו לשמוע אל המדבר כי הן לא נמלטו המאנים לשמוע אל המדבר עמהם בארץ אף כי אנחנו אם נמאן לשמוע בקול המדבר מן השמים' (אל העברים יב 25): סוגיית קהל היעד של האיגרת ותיארוכה

255

275

סוף דבר

פתח דבר

ספר זה כקודמו – 'בראשית היה הדבר: שמונה שיחות על הבשורה הרביעית', ירושלים: מאגנס, תשע"ד – בא לעולם כתוצאה משיתוף הפעולה המתמשך בינינו, חוקר המקרא יאיר זקוביץ (י.ז.) וחוקר הברית החדשה סרג' רוזר (ס.ר.). גם הפעם בחרנו בסוגת השיחות, המאפשרת להתחבט ולהתלבט וגם להימנע ממסקנות חד־משמעיות במקום שהעדויות אינן מאפשרות זאת. בשנת תשע"ה הקלטנו שמונה שיחות שניהלנו על אודות האיגרת אל העברים. לשיחות הקדמנו מבוא המשקף את תולדות המחקר על אודות האיגרת ואת תפיסתנו, שלא תמיד חופפת לדעה השלטת במחקר.

ככותרת לספרנו בחרנו במובאה מתוך האיגרת: 'כי דבר האלוהים חי הוא' (ד 12), בשל העובדה שהמחבר חש עצמו מחויב לדבר האלוהי, למקרא, שממנו הוא מרבה לצטט יותר ממחברים אחרים שיצירותיהם נכללו באסופת הברית החדשה. מחברנו אף מעניק למקרא חיים חדשים באמצעות פרשנותו המקורית.

שמו של החיבור, 'איגרת אל העברים', מטעה מעט, שכן הניסיון (של עורך מאוחר כלשהו?) להציגו כאיגרת, ניסיון הבא לידי ביטוי בעיקר בסיומו (יג 22-24), מטשטש את אופיה האמתי של היצירה – מעין דרשה המיוסדת על שפעת כתובי מקרא. פסוקי המקרא מאפשרים למחבר להביע את חידושי המהפכניים – הן מול המסורת היהודית הרחבה והן מול המסורת המיוחדת שהתקבעה בקרב חסידי ישוע מנצרת – כנטועים בכתבי הקודש של ישראל. תכונה זו של החיבור, הפורץ כאמור דרך חדשה גם ביחס למסורות שהתגבשו בקרב חסידי ישוע בשלבים מוקדמים יותר, מזכירה את הבשורה על־פי יוחנן, והיא זו שבין השאר הופכת אותו למרתק בעינינו.

גם עניין נמעני האיגרת נראה לנו מסקרן ביותר. כותרתה, 'אל העברים', מגדירה את קהל היעד מפורשות, אם כי יש להתייחס גם אליה בזהירות רבה ואף בספק: מילים אלה לא היו חלק מן הגרסה המקורית של החיבור אלא הוצמדו אליו בהמשך הדרך – כנראה במחצית השנייה של המאה השנייה לספירה – ודומה שהן ביטוי להשערה בדיעבד לגבי טיבו של קהל היעד, בין השאר בשל ריבוי פסוקי המקרא הזרועים בו. ואכן, אין להוציא מכלל אפשרות שהאיגרת כוונה אל קהילה יהודית מסוימת, ואז חשוב לנסות לקבוע מה טיבה. אך אין לשלול אף את האפשרות שהמקרא לא היה אך נחלת היהודים בקרב חסידי ישוע, וכי גם הגויים שהצטרפו אל קהל הנוחים אחרי משנתו של האיש מנצרת, למדו את המקרא והכירוהו היטב. שאלת קהל היעד מרבה להעסיק אותנו בחיבורנו, ובהתמודדות עמה (שאינה מגעת למסקנות חד-משמעיות) אנו מתחשבים אף בעובדה שהמקרא מצוטט באיגרת בגרסתו היוונית (תרגום השבעים) ולא מן המקור העברי.

לא מן הנמנע כי יותר ממה שנוכל להגדיר את קהל היעד של החיבור, נוכל להעיד ביתר פסקנות על עולמו הרוחני והתרבותי של המחבר ועל מוצאו. במהלך שיחותינו אנו מזכירים את שמותיהם של חיבורים יהודיים רבים נוספים שנוצרו בתקופתו של יוצר אל העברים, נוסף על טקסטים מקראיים, משום שהללו משקפים את רוח התקופה שבה התגבשה השקפתו. אנו מתייחסים גם למקורות מספרות חז"ל, השייכים לתקופה מאוחרת יותר, ומוצאים לא פעם שהאיגרת כוללת דפוסי אמונה ומדרש, שבהמשך הדרך יופיעו במקורות הללו. כך מתגלה האיגרת אל העברים כעדות מוקדמת לקיום מגמות בעלות תפוצה רחבה במסורת ישראל – והכרה זו מעניקה למסענו חשיבות גם לתולדות המחשבה היהודית בכללותה.

דומה כי המחבר יצר את חיבורו, שמן הסתם לא נועד מלכתחילה להיות בשר מבשרו של הקנון של כתבי הקודש, כתגובה על משבר אמוני: הגאולה טרם נשלמה, בוששה לבוא, רבים החלו מטילים ספק בבואה הקרב ואף החלו פורשים מן התנועה. החיבור בא אפוא להעמיד סייג, לעורר ולעודד את קהל החסידים שהופעה שנייה של המשיח

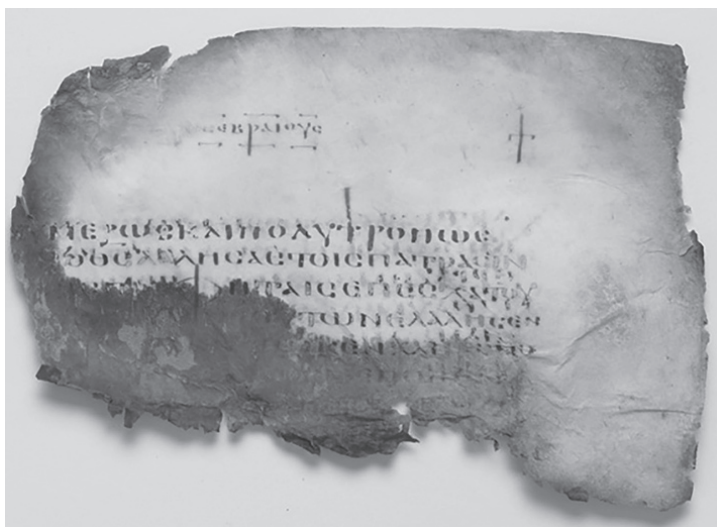
אכן בוא תבוא. עם זאת החיבור שואף להעניק משמעות עליונה גם לעידן הביניים, לתקופת ההמתנה, ובכך לאפשר את המשך קיום התנועה גם לאור דחיית הקץ. הנסיבות הדרמטיות לכתיבת האיגרת, ואופי תגובתו של מחברה, גם הם הופכים את הדיון שבה למעניין במיוחד, להדגמה מאלפת של תפקוד האמונה המנסה להתגבר על שברו של חלום הגאולה המשיחית הקרובה.

אשר לזמן חיבורה של האיגרת – אנו מתלבטים, יחד עם המחקר הקיים, בין האפשרות שהיא נכתבה בזמן שבו המקדש שבירושלים עוד ניצב על מכוננו, לבין האפשרות שכבר היה לתלי חרבות, אך גם אז יש מי שעדיין מייחל לתקומתו וקיומו לצד היכל הקודש שבשמים, שאליו מנסה מחבר האיגרת לכוון את שאיפותיהם של קוראיו. שמונה השיחות סובבות סביב נושאים מרכזיים באיגרת: קביעת ההיררכיה בין ישוע לבין המלאכים; אופי השית, המשלב לעתים אלמנטים פולמוסיים, עם המקרא; ושוב קביעת היררכיה – עליונותו של ישוע על משה; יציאת מצרים כהטרמה למסע חסידיו של ישוע; גיבורי אמונה – מקראיים ובת־מקראיים – שכוח אמונתם אמור לעודד את קהילת הנמענים; מה בין המלך־הכוהן מלכיצדק המקראי לבין ישוע שהוא מעין מלכיצדק – כוהן מלך נעלה ונצחי; מהו היחס למשכן ולמקדש הארצי, מהו מעמדו ביחס למקדש שבשמי מרום ומהי דמותו של הכוהן־המשיח; ולבסוף, שאלת השאלות שבה אנו מתחבטים – שאלת קהל היעד. כל שיחה מלווה ברשימת המלצות לקריאה נוספת, וקודמת לה רשימת מקורות ביבליוגרפית, כאשר הפניות מקוצרות לספרות מחקר ולמקורות ניתנות בגוף הטקסט, וכך נהגנו גם במבוא.

גם בספרנו זה אנו מתבססים על התרגום העברי לברית החדשה מהמאה התשע־עשרה, מעשה ידיו של פראנץ דעליטש, אך לא פעם אנו מעמתים את התרגום, שנוטה ל'מקראיות' יתר, עם המקור היווני כדי לדייק בכוונת מחבר הדרשה. פה ושם אנו גם מנסים – בין השאר על ידי המרת הכתיב החסר שאותו נוקט דעליטש בכתיב מלא ושינויים קלים – להפוך את טקסט המובאות לידידותי יותר לקורא.

אנו מבקשים להודות לקוראי כתב היד שהעירו והאירו עינינו ולעורכות כתב היד, מיה לוי, הרצליה אפרתי ואילנה שמיר. עובדי הוצאת מאגנס ובראשם המנכ"ל, חי צבר, ומנהל ההפקה, רם גולדברג – יבואו על הברכה. תודה מיוחדת לאילנה נוטקביץ שבחרה את האיורים לספר.

יאיר זקוביץ, סרג' רוזר
ירושלים, ערב שבועות תשע"ו

קטע מהאיגרת אל העברים.
קודקס פרייאנוס, המאה החמישית

מבוא

במבוא זה נבחן את מקומה וייחודה של האיגרת אל העברים בין שלל החיבורים שנוצרו בקרב הדורות הראשונים של חסידי ישוע מנצרת, וננסה לתת לקורא רקע לדיון שאנו מנהלים בספר. שיחותינו תעסוקנה בפירוט ברוב הסוגיות שאליהן נהוג להתייחס במבוא מעין זה, ועל כן ניגע בהן כאן אך בקצרה ובקווים כלליים.

התגבשות הקנון של הברית החדשה והאיגרת אל העברים

עשרות השנים שחלפו מאז הסתלקותו של ישוע, שנצלב בירושלים בימי הנציב הרומי פונטיוס פילטוס בערך בשנת 30 לספירה, ועד סוף המאה, היו שנים מכוננות מבחינת עיצוב המסורת הנוצרית הראשונית. מסורת זו התגבשה בקרב חסידיו של האיש מנצרת, ואף תהפוך מאוחר יותר בחלקה לקנון של הברית החדשה. זוהי יצירה ספרותית ענפה – בעל פה ובכתב – שהתמקדה בדמותו של ישוע והתפתחה בכמה כיוונים עיקריים. ראשית היו אנשים שיצרו ביוגרפיות משיחיות של מייסד תנועתם, חיבורים המכונים 'בשורות'. מעצבי הבשורות – בדומה לשאר כותבי החיבורים ההיסטוריים והביוגרפיים למיניהם באותה תקופה – התמקדו בהעברת המסר הרעיוני-אמוני שלהם ופחות במסירת 'עובדות מוצקות' (ראו פרין ודולינג, 1982, עמ' 46-47). הם ראו ברבם את משיח ישראל שניחן ברוח הנבואה, ולאור זאת תיארו את פועלו ואת תלמודו: כיצד חולל נסים, כיצד לימד תורה בפרשנותו המיוחדת, כיצד בישר את ביאת מלכות אלוהים, נצלב, קם לתחייה, עלה השמימה וגם כיצד יחזור בשנית וישלים את מהלך הגאולה המשיחית.

שנית, היו אנשים שיצרו תיעוד היסטורי של חיי קהילות שונות בקרב חסידי ישוע – סוגה שממנה הגיע לידינו חיבור אחד חשוב, ששמו 'מעשי השליחים'. החיבור מתאר את תולדות התנועה בעשורים הראשונים שלאחר הסתלקותו של משיחם (פריץ ודולינג, 1982, עמ' 293-328; אהרמן, 2000, עמ' 122-140). סוגה נוספת מיוצגת על ידי שריד אחד בלבד, אם כי לא מן הנמנע שכללה חיבורים נוספים: ספר חזון יוחנן הבולט בייחודו האפוקליפטי – משופע בחזונות שמיימיים ובתיאורי מאורעות קץ גרנדיוזיים – חיבור נוצרי המגיב על חורבן הבית (אהרמן, 2000, עמ' 425-437). כמו כן הגיעו לידינו איגרות רבות – ובהן גם איגרות פאולוס השליח או כאלה המיוחסות לו – שנשלחו לקהילות שונות של חסידי ישוע, רובן בפזורה ההלניסטית (ראו פריץ ודולינג, 1982, עמ' 127-232). מדובר במעין מסות תיאולוגיות, הלוכשות צורת מכתבים ומתייחסות הן לבעיות אקוטיות של אותן קהילות והן לסוגיות היסוד של האמונה המשיחית תוך התייחסות מועטה בלבד, אם בכלל, לפרטי חייו ולמשנתו של ישוע עצמו. כאשר חיבורים אלה כבר פונים לפרשת חייו של ישוע, הם דנים רק במשמעות הדתית של מותו ותחייתו. האיגרות המוקדמות ביותר מסוג זה הנמצאות ברשותנו נכתבו ביוונית בסוף שנות הארבעים ותחילת שנות החמישים של המאה הראשונה לספירה, כלומר פחות מעשרים שנה לאחר הצליבה. מרבית האיגרות מיוחסות כאמור לפאולוס, שלא הכיר את ישוע בחייו ולא השתייך לחוג תלמידיו הראשונים, אלא הצטרף לתנועה מאוחר יותר. עובדה זו יכולה להסביר את חוסר העניין בפרטי הביוגרפיה של ישוע. לקבוצה זו של איגרות שייכה המסורת הנוצרית גם את החיבור שבו אנו דנים בשיחותינו, אף על פי שהוא נראה יותר כדרשה וחסרים בו מרכיבים שמאפיינים את האיגרות, כגון פנייה וברכות בראשית הטקסט לנמענים ספציפיים: קהילה או אנשים מסוימים, דברי תודה לאל על הישגיהם הרוחניים של הנמענים וכדומה (ראו, בין השאר, ונהויה, 1989, עמ' 5-6. ראו גם אהרמן, 2000, עמ' 178; אך השוו אטריג', 1989, עמ' 14; לינדרס, 1991, עמ' 6-7).

חיבורים אלה, על סוגותיהם המגוונות, נקראו בקהילות חסידי

ישוע השונות. חלק מהם אולי אך ורק בקהילות בודדות, כגון בשורות שנוצרו בתוך קהילה מסוימת ובהתחלה שימשו רק אותה, או איגרות לנמען מוגדר, בעוד שלחיבורים האחרים אפשר שהייתה מלכתחילה תפוצה רחבה יותר. כך או כך, עד אמצע המאה השנייה לא זכו חיבורים אקטואליים שזה מקרוב באו למעמד של טקסט קנוני. מעמד זה נשמר לספרות המקראית בלבד. ולראיה, כשמחברים נוצרים מאותה תקופה חפצו לאושש את טענותיהם לגבי ייעודו המשיחי של ישוע, הם פנו לציטוטים מהמקרא ואף לא פעם אחת אל ה'כתבים החדשים'. גם במקרים שבהם התייחסו לרעיון כלשהו הנובע מהבשורות או מהאיגרות, לא ציטטוהו כמביאים מובאה ולא הקדימו לו את הנוסחה 'ככתוב'.

במהלך המאה השנייה התחולל שינוי. אנו עדים לתהליך הדרגתי של עיצוב גבולות הקנון המשני בקרב חסידי ישוע לצד המקרא. אסופה נוספת זו, שתתגבש בקוויה הכלליים לקראת סוף המאה השנייה (ראו למשל סטרומזה, 1996, עמ' 79-91), תקבל את השם 'הברית החדשה' – בהתבסס על ההבטחה הנבואית שבירמיה לא 31-34. פרטי תהליך הבררה והסינון, המשקף בין השאר יריבויות ומתחים בתוך תנועת חסידי ישוע פנימה, וקריטריונים שהובילו לפסילת חיבורים מסוימים, לא נהירים לנו עד תום. יש לשער שבאותה תקופה התמודדה הנצרות – שרוב מאמיניה כבר לא היו ממוצא יהודי – עם ריבוי חיבורים המתייחסים לישוע (לפי אומדנים מסוימים מספר הבשורות הגיע לשבעים ואילו למניין האיגרות לא היה גבול). הנצרות ביקשה אפוא להציב גבולות ולהשליט – באמצעות בחירת הספרים הראויים לבוא בקהל כתבי הקודש – מידת מה של אחידות רעיונית.

נוסף על השאיפה הטבעית לאחידות, נודע תפקיד של זרו קריטי של תהליך הקנוניזציה גם לאתגר שהציב מרקיון. מרקיון, אשר חי בשנים 85-160 לערך, ומוצאו מהחוף הדרומי של הים השחור, פעל ברומא באמצע המאה השנייה. כנציג המובהק של האגף הגנוסטי בנצרות הקדומה, עשה הבחנה ברורה בין האל העליון, שישוע הוא שליחו, הקורא לחסידיו לגלות את היסוד הרוחני שבקרבתם ולהשתחרר מעולם החומר הרע, לבין 'אל נחות', דמיאורגוס, זה שכרא את

עולמנו. בהתאם להשקפה כללית זו סבר מרקיון שכתבי הקודש של ישראל מתעדים את ההתגלות של אותו דמיאורגוס, ועל כן הם חסרי ערך עבור האנשים השואפים לגאולה שבשחרור הגנוסטי. יתרה מזאת, מרקיון סבר שרוב הכתבים הנוצריים מצטיינים באי־הבנת הבשורה של ישוע משום שמחבריהם היו יהודים הנגועים ב'חינוך הישן', המבוסס על תורת בורא העולם הזה. אליבא דמרקיון, מכל הבשורות יש לדבוק אך ורק בזו שעל־פי לוקס – שגם אותה יש לנקות מ'מרכיבים יהודיים' מסוימים שדבקו בה – ובמספר מצומצם של איגרות פאולוס, שדווקא הוא הצליח להשתחרר מהמטען של דמיאורגוס ולרדת לסוף דעתו של ישוע.

כתגובה לאתגר הרציני שהציב מרקיון – שזכה לאוזן קשבת ולתומכים רבים גם לאחר שנודה מקהילת רומא וחזר לאסיה הקטנה – נאלצה הכנסייה לעסוק בליבון הסוגיה הקנונית. תשובתה הייתה דו־ראשית: ראשית, האל העליון, האל הרוחני, שישוע הוא שליחו, הוא הוא בורא העולם ואלוהי ישראל, ועל כן כתבי הקודש של ישראל ראויים לשמור על מעמדם כקנון הראשוני של הנצרות; שנית, הכנסייה עיצבה קנון משנה של 'חיבורים חדשים' משלה, ולצורך כך צנזרה והותירה מחוץ למעגל רבים מהטקסטים הקיימים. אף על פי כן האסופה שנתגבשה רחבה בהרבה מזו של מרקיון. על הרכב האסופה בסוף המאה השנייה לספירה, אפשר ללמוד מכתבי אירנאוס מלין (120|140 – 203|200), שהתייחס לרוב הטקסטים הנמצאים כיום בברית החדשה כאל כתבי קודש. עיצוב קנון המשנה על ידי התנועה הנוצרית בסביבות שנת 200 לספירה שימש מקבילה ברורה ומאלפת לחתימת המשנה בערך בזמן הזה – מקבילה המלמדת על דמיון ברפואי התגובות לקנון המקראי בשתי הקהילות המתחרות (סטרומוזה, שם).

כאמור, העוסקים במלאכת עיצוב גבולותיה של אסופת הברית החדשה לא סיפקו לנו תמונה ברורה של הקריטריונים שהופעלו בתהליך הבררה והסינון. עם זאת, המקורות שברשותנו מצביעים על שיוכו של חיבור זה או אחר לחוג התלמידים הראשונים של ישוע, כולל פאולוס ובני לויתו, כחלק מהמאמצים לשוות לו מעמד קנוני.

ייחוס האיגרת אל העברים לפאולוס היה אפוא מהלך מחושב של האנשים שחפצו ביקרה, אם כי המהלך הותר ספקנים לא מעטים שזיהו הבדלים משמעותיים – הן בסגנון והן בתוכן – בינה לבין כתבי פאולוס. למרות הקולות הללו, מעמד האיגרת, שכבר אירנאוס מליון ראה בה חלק מהקנון, הלך והתחזק. במאות השלישית והרביעית יותר ויותר נוצרים ישתכנעו מהשיוך הפאוליני – ולפיכך האיגרת תהפוך ליסוד מרכזי בקנון ותשפיע רבות על מהלכי החשיבה הנוצרית לאורך הדורות.

סוגיית מחבר האיגרת

החיבור עצמו אנונימי ואינו מספק רמזים ברורים בדבר זהותו של המחבר. הסבר אפשרי לאנונימיות הוא תפקידו המקורי של החיבור – דרשה ולא איגרת – אשר לא חייב ציון שם הכותב (אייזנבאום, 2005, עמ' 221-222). כאמור, לא רק הסגנון אלא גם הנושאים העיקריים של האיגרת שונים מאוד מאלה המצויים באיגרות האותנטיות של פאולוס – האיגרת הראשונה (ואולי גם השנייה) אל התסלוניקים, האיגרות הראשונה והשנייה אל הקורינתיים, האיגרת אל הגלטיים, האיגרת אל הרומיים, האיגרת אל הפיליפיים והאיגרת אל פלימון. כך, למשל, בצד חפיפות מסוימות לחשיבה הפאולינית (ראו גאורגי, 2005; מילר, 2005), האיגרת אל העברים מדגישה את הפולחן בבית המקדש ואת הכהונה הירושלמית, ודבר זה זר כמעט לחלוטין לאיגרות פאולוס האותנטיות. מנגד, הפנייה אל הגויים או ההנגדה בין אמונה מכאן למעשי התורה מכאן, שהן כה מרכזיות בכתבתו של פאולוס, נעדרות לחלוטין מהאיגרת אל העברים. גם כשנמצא באיגרת דיון בחשיבות האמונה, העומדת בראש מעייניו של פאולוס, דומה שקרבה זו משקפת אך ורק משבר משותף – עיכוב חזרתו של המשיח והצורך להתאזר בסבלנות המושתתת על אמונה – ולא זיקה ישירה. הוא הדין לגבי העניין הרב במוטיב הברית החדשה, המאפיין את איגרתנו וגם את האיגרת השנייה אל הקורינתיים של

סוף דבר

שמונה השיחות על אודות האיגרת אל העברים יצרו בעבורנו הזדמנות פז להתלבט יחדיו בקול רם, להאזין איש לדברי רעהו ולשקול את עמדתנו בסוגיות יסוד הקובעות את דרך הגותו של החיבור החידתי. חידתי, מפני שזהות מחברו והחוג שבקרבו פעל, זהות נמעניו ואף מועד כתיבתו נסתרים מעמנו.

השיחות הנמסרות בספרנו כמעט מילה במילה, כדרך שנאמרו והוקלטו, משקפות לעתים את המבוכה, את ההתחבטות ואת הנכונות להתעמת עם דעת האחר ולעתים אף להשתכנע. לא פעם ולא פעמיים דומה שאנו מגיעים למסקנה, ואז נסוגים ממנה ובוחנוים אפשרות שונה ואף הפוכה.

היותנו מייצגים עולמות מחקר שונים, זה של המקרא מכאן וזה של הברית החדשה ויהדות בית שני מכאן, מעשירה את הדיון. ואכן, הדיון מתחקה אחר שורשיהם של רעיונות בגוף המקרא, ואחר 'רוח התקופה', כפי שהיא באה לידי ביטוי בחיבורים יהודיים רבים שנכתבו בימי בית שני, בספרות החיצונית, במגילות קומראן או בכתבי פילון האלכסנדרוני. גם ספרות חז"ל, המאוחרת לאיגרת אל העברים, הייתה לנו לעזר ומצאנו בה מקבילות מאלפות לתפיסות המופיעות באיגרת, שלא פעם היא מתגלה כעדות מוקדמת לקיומן.

בראש דברינו קבענו שהאיגרת אינה אלא דרשה בתחפושת. הסוגה הספרותית של הדרשה מאפשרת לכותב לנטוע רגליו בשני עולמות: מצד אחד, עולם המקרא שהוא יסוד לכל גילוי של אמונה יהודית (או כזו שנגזרת מן היהדות), ומצד שני, עולמה של קהילת חסידי ישוע, שהמחבר מבקש לחזק את לבה באמצעות

מדרש המקרא. ראינו כי מבחינת מחבר האיגרת, העברת הדגש לגאולה מסוג אחר – בית מקדש שמימי, כהונה שמימית של ישוע וגם ירושלים שמימית – אמורה לעודד את רוח חסידי ישוע בעת שבה חזרתו של המשיח מתעכבת ואתה גוועות תקוות לגאולת ירושלים הארצית. במצב של התמקדות בספֶרה השמימית מתעורר גם הצורך לקבוע את עליונותו של ישוע על פני המלאכים, שנתפסים במסורת ישראל כמשרתים בקודש במקדש השמימי, וגם את היחס בינו לבין דמותו המסתורית של מלכי־צדק – מלך־כֹּהֵן מקראי, שמוצג במגילות קומראן ככֹּהֵן־על שמימי המביא לכפרת העוונות בעת הגאולה האסכטולוגית.

סוגת הדרשה היא שמפיתה חיים חדשים במקרא. לולא הדרשה המתאימה את הכתוב הקדמון לאמונותיהם ודעותיהם של הדורש וקהלו, היו ספרי המקרא מונחים בקרן זוית כגווילים בלים ומצוררים, ולאיש לא היה בהם חפץ. המדרש המתחדש, הזורה אור חדש על הכתובים, הוא סוד רעננותם. המחויבות של מחבר האיגרת למקרא ולצורות הפרשנות המדרשית מעידה שהיה מעורה בתרבות זו וכך גם קהל היעד – קהילה בתוך תנועת חסידי ישוע שעוסקת בלימוד המקרא. אך לא רק מהלכים מדרשיים מאפיינים את החיבור, אלא גם מחשבה בעלת אפיונים כוהניים מובהקים. אמנם, לא הגענו למסקנה חד־משמעית לגבי זמן חיבורה של האיגרת – לפני חורבן הבית או לאחריו – אך ראינו בבירור שהמחבר, ושמה גם קוראיו, שקוע עמוק בעולם הדימויים הכוהני. כנראה בשל כך הדביקו את הכותרת 'אל העברים' לאיגרת במאה השנייה לספירה, כסימון סוגיה מיוחדת שרק ליהודים היה בה עניין. בזמן זה, נושא המקדש הירושלמי כבר שייך לעבר מבחינת הנוצרים.

ניסינו כמיטב יכולתנו לחשוף את צפונות המהלכים המדרשיים של האיגרת ואת כוונותיה, וגם אם לא יכולנו לה, וגם אם שעריה לא נפתחו לפנינו עד הסוף, עדיין אנו מקווים כי שמונה השיחות יעשירו ולו במעט את קוראינו ויגרמו להם להמשיך את הלימוד והחקירה בכוחותיהם שלהם בדרכיו המפותלות של המדרש, הן

בחיבור מיוחד זה, שנולד בקרב חסידי ישוע מנצרת, והן בספרות היהודית הרחבה; וילכו מחיל אל חיל.